

TEE TEISE RAHVAHÄÄLETUSENI: EKSLIKE OTSUSTE PARAAD

Teine rahvahääletus Eestis toimus 13.–15. augustil 1932. aastal Eesti Vabariigi põhiseaduse muutmise küsimuses. IV Riigikogus väljatöötatud eelnõu kukkus referendumil ülinapilt läbi: põhiseaduse muutmise poolt anti 333 979 häält ja vastu 345 215 häält.¹ Tulemus oluks teine, kui vaid 5619 vastuhääletanut ehk neist 1,6% hääletanuks teisiti. Terava poliitilise võitluse objektiks saanud põhiseaduse muutmise küsimus teravnes nüüd veelgi.

Taustaks oli suur majanduskriis.

Sõjajärgne majanduslik stabiilsus Euroopas ei olnud 1920. aastatel taastunud. Eric Hobsbawm märgib, et Esimene maailmasõda ei olnud ajutine katkestus muidu stabiilses maailmas ja tsivilisatsioonis, sest majandus ei pöördunud pärast sõjarusude kõrvaldamist varasema juurde tagasi. Sõdadevahelise majanduse kokkuvarisemiseta, arvab Hobsbawm, poleks sündinud mingit Hitlerit ning peaaegu kindlasti poleks olnud Roosevelti.²

1929. aasta sügisel alanud kriis on kaasaja majandusajaloo kõige dramaatilisem sündmus. Riigiti oli majanduskriisi mõju erinev. Austrias ja Saksamaal oli kriisi haripunktil peaaegu kolmandik töödust töötud.³ Oludes, mil puudusid sotsiaalsed tagatised, tähendas see vaesuse järsku süvenemist, töötute näljamarsse ja loomulikult trotsi kasvamist poliitiliidi vastu.

Kriisi lõpp-punkti oleks raske sedastada. Küll aga oli kriisi oluliseks verstapostiks Inglise naelsterlingi kullastandardilt lahkumine ja devalveerimine 25% võrra 19. septembril 1931.⁴

Nimelt tähendas uus algus Britis depressiooni teravnemist mujal. Kriisiraskused süvenesid maades, kus ei devalveeritud, ning eriti maades, kus ei devalveeritud ja kus valuutavarud koosnesid naelsterlingitest. Eriti suured raskused kujunesid toidu- ja toorainete ekspordiriikides, kuna nende toodete hinnad langesid kõige enam.

Eesti puhul olid kõik need kriisi raskendavad tingimused ideaalselt täidetud.

Poliitikateadlaste uurimuste kohaselt on aga majandushäired - ja seda eriti vaestes riikides - mida kõik Euroopa riigid tänaste mõõdupuudu järgi kahe maailmasõja vahel olid - üheks olulisemaks demokraatia kokkuvarisemise põhjuseks.⁵

Tegelikult oli demokraatia saanud Euroopas rea tagasilööke juba varem, 1920. aastatel, ent 1930. aastatel võimendus autoritaarne suund järsult.⁶ 1933. aastal varises demokraatia kokku Austrias ja Saksamaal, 1934. aastal Eestis ja Lätis. Ka demokraatia säilitanud maades - Inglismaal, Prantsusmaal, Belgias ja Soomes muutusid autoritaarsed liikumised ja ideoloogiad populaarsemaks.

Saksamaal kasvas kriisi mõjul toetus natsionaalsotsialistidele ja kommunistidele, kel oli kahe peale 1932. aasta suvest alates Reichstaxis negatiivne enamus. Kriisi süvendas Moskva, kust juhitud Saksa kommunistid määratlesid Saksa sotsiaaldemokraate sotsiaalfašistidena ja võitlesid

¹ Artur Mägi. Kuidas valitseti Eestis. Tõrvik, 1951, lk 84.

² Eric Hobsbawm. Äärmuste ajastu. Lühike 20. sajand 1914-1991. Varrak, 2002, lk 103-104.

³ Harold James. The German Slump. Politics and Economics 1924-1936. Clarendon Press, 1986, lk. 6.

⁴ Christian Saint-Etienne. The Great Depression, 1929-1938: Lessons for the 1980s. Hoover Institution Press, 1984, lk 23-24.

⁵ Adam Przeworski, Michael Alvarez, José Antonio Cheibub, Fernando Limongi. Millest sõltub demokraatia elukestus? - Akadeemia, nr 1, 2005, lk 152-153.

⁶ Arvestus Polity IV alusel.

ägedalt nende vastu. Sotsiaaldemokraadid aga kritiseerisid kommunistide vägivaldsust.⁷ Vägivald oli Saksamaal võtnud tõepoolest hirmuäratavad mõõtmed.

Ebastabiilseks muutus ka valitsusvõim. Juba 1930. aasta kevadest, alates Heinrich Brüningi valitsuse võimuletulekust toetusid Saksa valitsused presidendivõimule.⁸ Saksamaa sündmused teravdasid järsult - kuigi erinevalt - ka sisepoliitilisi suhteid mitmes riigis, sealhulgas kõige tugevamini Austrias ja Eestis.

Soome demokraatia jäi seevastu aga püsima, ehkki kriisiaegsed vapustused olid seal palju suuremad kui Eestis. Poliitiline terrorism hoogustus, pandi toime mitusada poliitilist küüditamist. Ähvarduste saatel sõidutati Nõukogude Liidu piirile teiste hulgas ka endine president, ametisolev parlamendi abiesimees ja kaks parlamendiliiget, kes rööviti otse parlamendikomisjoni koosolekult. Lisaks toimus ka relvastataud kaitseliitlaste demonstratsioon riigivõimu vastu ehk nn Mäntsälä mäss ja paar mõrva.⁹

Paljude Euroopa demokraatlike ühiskondade rahulolematuse põhjuseks oli sagedane valitsuste vahetus ja sellest tulenev tegelik või ettekujutatav riigi alajuhtimine. Igatahes 1920. aastast kuni 1926. aasta kevadeni vaheldus Poolas üksteist ja Leedus kaheksa valitsust, ning mõlemas kaotati demokraatia 1926. aastal. Austrias ja Saksamaal oli aastatel 1919-1932 olnud võimul mõlemas 20 valitsust, Soomes 15, Lätis 17 ja Eestis 20 valitsust.

Kuna 1929. aasta ja 1930. aasta olid Eestis head põllumajandusaastad, siis ilmnes kriis põllumajanduses ja kogu majanduses toodangunäitajate alusel arvestatuna alles 1931. aastal. Põllumajanduse müügikaupade hinnad olid siis juba katastroofiliselt langenud, moodustades vaid 61% 1929. aasta tasemest. Kuid see ei olnud kaugeltki kõik: 1932. aastal kukkusid hinnad 45%ni. Seejuures olid nende kaupade hinnad, mida talud vajasisid - jõusööt, ehitusmaterjalid, põllumajandusmasinad ja -riistad, langenud hoopis vähem.¹⁰

Eesti tööstuses ilmnesid kriisiraskused teravamalt 1931. aastal. Eelkõige eksporditavate tööstuskaupade turustamise languse mõjul kahanesis toodang, tööliste arv, tööaeg ja palgad. 1929. aastaga võrreldes langes tööliste arv 1931. aastal rohkem kui 10, 1932. aastaks peaaegu 20%.¹¹ Kõige raskem aeg oli 1932-1933. aasta talv ja kevad.

Olukorda oleks võinud leevendada Eesti krooni devalveerimine. Paraku käsitleti krooni devalveerimise küsimust Eestis väga saamatult, mistõttu teravnes nii majanduskriis kui poliitilised suhted. Senise krooni kursi kõige raevukamad kaitsjad olid Eesti sotsialistid, kes ei taibanud selle sammu majanduspoliitilist tähendust, ning Põllumeeste Kogude poliitikud eesotsas Konstantin Pätsiga.

Majandusprobleemid teravdasid Eesti sisepoliitilist olukorda. Eesti omapärane poliitiline süsteem oli kuni 1932. aastani enam-vähem toimunud. 1931. aasta lõpul ja järgmise aasta algul toimus lisaks üks positiivne sündmus - erakondade ühinemised. Rahvaerakonna, Tööerakonna ja Kristliku Rahvaerakonna liitumisel tekkis Rahvuslik Keskerakond ja teisalt Põllumeeste Kogude ja Asunike Koondise baasil suur ühendatud põllumeeste erakond.

Ka valitsuste ebastabiilsuse küsimus näis esialgu leevenevat. 1929. aasta suvest tuli võimule Otto Strandmani valitsus, mis pidas vastu 19 kuud. Seejärel veebruaris 1931 võimule tulnud Pätsi

⁷ Folko Arends, Gerhard Kümmel. Germany: From Double Crisis to National Socialism. - Conditions of Democracy in Europe, 1919-1939. Systematic Case Studies. MacMillan Press LTD, 2000, lk 203.

⁸ Ian Kershaw. Hitler. Esimene köide 1889-1936: kõrkus. Varrak, 2007, lk 327; 387; Saksamaa 1919. aasta põhiseadus. http://www.zum.de/psm/weimar/weimar_vve.php. 3.07.2016.

⁹ Rein Marandi. Riigivõimude tasakaalu otsingul. Põhiseaduse parandamise püüdlused Eestis 1929-1933. - Valitud artikleid Eesti riigist ja poliitikast. Eesti Keele Sihtasutus, 2007, lk 24.

¹⁰ Arvutusalus: Eesti arvudes 1920-1935. Riigi Statistika Keskbüroo, 1937, lk 230.

¹¹ Eesti arvudes 1920-1935, lk 240. Arvestatud üle 20 töötajaga ettevõtteid.

valitsus pidas vastu 12 kuud. Kuid siis toimus negatiivne murrang: 1932. aastal oli kokku tervelt kolm ja 1933. aastal veel kaks valitsuskriisi. Ka värskeltküpsetatud suurerakonnad lagunesid taas, peapõhjuseks erimeelsused devalveerimise küsimuses.

Vahepeal oli Eesti poliitilisele lavale ilmunud jõuliselt uus jõud - vabadussõjalaste liikumine. Ka 1933. aasta suvel rahvahääletusel olnud Riigikogu poolt esitatud teine põhiseaduse muutmise eelnõu lükati suure häälteenemusega tagasi, kuid oktoobris võeti suure häälteenamusega vastu vabadussõjalaste poolt rahvaalgatuse korras esitatud põhiseaduse eelnõu. Kuid enne, kui pidid toimuma põhiseaduse kohased valimised, panid Päts ja Johan Laidoner toime riigipöörde.

Tegemist oli negatiivse sündmuste reaga, mille oleks võinud tõkestada juba esimese põhiseaduse eelnõu heakskiit 1932. aasta rahvahääletusel. Rein Marandi märgib, et sel korral oleks Eesti saanud uue, küllalt tugeva presidendivõimu ja senisest väiksema parlamendiga põhiseaduse. Kogu küsimus oleks päevakorrast maas olnud, meeolud oleksid tõenäoliselt rahunenud - "Soome õnnelikum areng oli üsna lähedal."¹²

Tõsi, ehkki ka edaspidi - veel 12. märtsini 1934 oli murdepunkte, mil teistsugune areng võinuks tagada demokraatia säilimise. Kuid ilma kahtluseta oleks konstitutsiooniparanduse küsimuse päevakorralt mahavõtmine tähendanud selleteemalise vastasseisu lõppu. See ei tähenda, et majanduskriisi taustal ei oleks saanud tekkida mingit uut vastasseisu. Kuid kindlasti ei oleks see saanud olla nii terav.

Siinses artiklis vaadeldakse põhiseaduse eelnõu menetlemise käiku ja selle poliitilist tagapõhja, et fikseerida need küsimused, mille teisitilahendamine tähendaks eelnõu heakskiitmist referendumil.

1920. aasta põhiseaduse järgi oli Eesti demokraatlik, parlamentaarne, rahvaalgatuse võimalusega, kuid riigipeata riik. Eesti põhiseaduse kujunemine oli mõjutatud soovist võimalikult kaugeneda varasemast valitsemiskorrast. Vasakpoolsed poliitikud olid arvamisel, et täitevvõimu suurem sõltuvus esinduskogust tähendab ka suuremat demokraatiat.

Põhiseaduse toimimist analüüsinud uurijad on üsna ühel meelel, et tegemist oli problemaatilise lahendusega: täitevvõim kujunes ebastabiilseks, ning Riigikogu osatähtsus märksa ulatuslikumaks, kui seda oleks pidanud järelutama põhiseaduse sõnastusest. Riigikogu omas piisavalt võimu ja vahendeid ka rahvahääletuste korraldamise takistamiseks, nii et ka rahvas ei saanud tegelikult Riigikogu tegevust kontrollida.¹³

Põhiseaduse muutmise vajadust teadvustati kohe ka kaasaegsete poolt. Küllap arutleti selle üle mitmel pool, ent teada on, et juba mõni aasta hiljem oli Konstantin Päts asunud uue põhiseaduse kirjutamisele.¹⁴ Ilmselt oli tulemuseks kava, mille Päts esitas II Riigikogu valimiste eel, st 1923. aasta kevadel Riigikogu rühmadele. Eelnõus oli parlamendi poolt valitava presidendi ametikoha sisseseadmine.¹⁵ Palavat heakskiitu see kava teiste erakondade poolt ei leidnud, sest Riigikogu dokumentides selle menetlemisest jälgi pole.

¹² Rein Marandi. Riigivõimude tasakaalu otsingul. Põhiseaduse parandamise püüdlused Eestis 1929-1933. - Valitud artikleid Eesti riigist ja poliitikast. Eesti Keele Sihtasutus, 2007, lk 25-26.

¹³ Artur Mägi. Rahvahääletus ja rahvaalgatus Eestis. Uppsala, 1955, lk 18-19; Evald Uustalu. Eesti vabariik 1918-1940. Eesti Kirjanike Kooperatiiv, 1968, lk 67-68; Toomas Karjahärm. Parlamentarism Eestis. Riigikogu. Riigikogu Kantselei, 1998, lk 13; Rein Marandi. Riigivõimude tasakaalu otsingul. Põhiseaduse parandamise püüdlused Eestis 1929-1933. - Valitud artikleid Eesti riigist ja poliitikast. Eesti Keele Sihtasutus, 2007, lk 20.

¹⁴ Hans Rebane. Eesti põhiseaduse uuendaja. - K. Päts. Tema elu ja töö. Kaasaeglaste mälestusi. Ühiselu, 1934, lk 352.

¹⁵ Põhiseadus ja Rahvuskogu. Rahvuskogu juhatus, 1937, lk 36.

Pärast kommunistide riigipöördekatset 1. detsembril 1924 tõusis küsimus mõneks ajaks päevakorraks. Poliitikud ja ja sõjaväe juhtkond leidsid, et konstitutsioon vajaks muutmist.¹⁶ Midagi aga ei juhtunud ja probleem ununes.

III Riigikogu valimistel 1926. aastal oli põhiseaduse muutmise siiski mitme erakonna valimiskavas. Rahvaerakonna arvates tuli ametisse seada otsevalitav president, kel pidi olema õigus Riigikogu laiali saata. Vähendada tuli Riigikogu liikmete arvu ning muuta valimisseadust, andes valijatele suurema mõju isikute poolt hääletamisel.¹⁷ Põllumeeste Kogude programmilistes seisukohtades peeti samuti otstarbekaks presidendamist sisseseadmist.¹⁸ Kristliku Rahvaerakonna tegevuse eesmärkides nähti ette Riigikogu liikmete arvu vähendamist.¹⁹ Ka Tööerakonna valimisprogrammis rõhuti kokkuhoiule ja deklareeriti, et pole hea, kui riigis on kaks peremeest.²⁰

III Riigikogus jõutigi kaugemale - erinevate põhiseaduse muutmise eelnõude menetlemiseni komisjonides. Tööerakonna eelnõus nähti ette Riigikogu liikmete arvu vähendamist 50le ja nende tasu vähendamist.²¹ Põllumeeste Kogude ettepanek oli hoopis ulatuslikum, peamiseks muudatuseks oli aga otsevalitava presidendi ametikoha sisseseadmine.²²

Kuid mõlemad eelnõud jäidki komisjonidesse toppama. Täpne asja käik on teadmata, ent selge on, et takerdumise põhjuseks oli poliitilise tahte puudumine. Heaks argumendiks teema päevakorralt maha võtta olid Eesti VII õigusteadlaste päeval 13. aprillil 1928 väljendatud seisukohad. Nimelt jõudis Jüri Uluots seal lõppjäreldusele, et põhiseadus iseenesest ei vaja muutmist, kuid Riigikogu liikmetelt on nõutav kõrgendatud enesevalitsemine, kõrgendatud organiseerimisvõime ja kõrgendatud oskus riiklike asjade ajamises.²³

Majanduskriisi pani Uluotsa poolt eeldatud rahvaesindajate kõrgendatud omadused tõsiselt proovile.

IV Riigikogu valimistel 1929. aastal oli põhiseaduse muutmise Põllumeeste Kogude ja Rahvaerakonna valimispropagandas jätkuvalt oluline. Seisukohad olid endised.²⁴ Tööerakonna valimisprogrammis oli jätkuvalt Riigikogu liikmete arvu vähendamine, Riigikogu istungjärkude aja lühendamine ja tasu maksmine ainult istungjärkude aja eest. Samuti leiti, et Riigikogu valimisseadus peaks jätma rahvale rohkem valikuvabadust.²⁵ Presidendiameti sisseseadmisest Tööerakonna programmis juttu ei olnud.

¹⁶ Uue valitsuse kujundamise eeltööd. - Kaja, 11.12.1924; Kindralstaabi ülema märgukiri Riigikogu esimehele 10.12.1924. - Eesti Vabariigi sise poliitika 1921-1929. Dokumentide kogumik. Rahvusarhiiv, Taru Ülikool 2002, lk 6-8.

¹⁷ Eesti Rahvaerakonna lähem tegevuskava kolmandas Riigikogus. Tartu, 1926, lk 4-5.

¹⁸ Põllumeeste Kogude programmilised seisukohad. 20.02.1926. - Eesti Vabariigi sise poliitika 1921-1929. Dokumentide kogumik. Rahvusarhiiv, Taru Ülikool 2002, lk 392; Miks hääletame põllumeeste kogude nimekirja poolt. - Kaja, 15.05.1926.

¹⁹ Kristliku Rahvaerakonna tegevuse eesmärgid. Enne 15.05.1926. - Eesti Vabariigi sise poliitika 1921-1929. Dokumentide kogumik. Rahvusarhiiv, Taru Ülikool 2002, lk 392.

²⁰ Kuidas ehitame oma riiki. Tööerakonna eeskava ja põhimõtted. Tööerakonna keskkomitee, 1926, lk 43-45.

²¹ Tööerakonna fraktsiooni eelnõu põhiseaduse paragrahvide 36 ja 51 muutmiseks. 29.06.1926. ERA 80-3-849, 1-3.

²² Riigikogu Põllumeeste Kogude rühma esitatud Eesti Vabariigi põhiseaduse muutmise ülevaatlik kava. 27.09.1926. ERA 80-3-851, 25-37.

²³ Jüri Uluots. Riigikogu juriidiline laad ja funtsioonid. - Õigus, nr 5-6-7, lk 158-162.

²⁴ Kodanikud! Hääletage Põllumeeste kogude erakonna poolt! - Kaja, 7.05.1929; Eesti Rahvaerakonna põhimõtted. Eesti Rahvaerakonna keskkomitee kirjastus, 1929, lk 4.

²⁵ Mida tahab Tööerakond? Tööerakonna eeskava ja põhimõtted. Tööerakonna Keskkomitee väljaanne, 1929, lk 6; Kodanik otsustagu. Tööerakond, 1929.

Kristliku Rahvaerakonna ja Asunike Koondise valimispropagandas ei olnud põhiseaduse muutmine olulisel kohal, ehkki Kristlik Rahvaerakond suges Riigikogu tegevust ja Asunike Koondis leidis, et riigiaparaati tuleb tervendada.²⁶ Väikeparteid - Majaomanike Liit, Saksa-Rootsi valimisblokk ja Vene Rahvuslik Liit ei pakkunud põhiseaduse muutmisele samuti kõrget prioriteeti.

Hoopis olulisem oli, et Riigikogu valimised võitnud ja parlamendis 25 kohta saanud sotsialistid olid endiselt põhiseaduse muutmise vastu. Sotsialistide valimispropaganda väitel taheti nii töölisklassilt ära võtta viimane relv. "Tahetakse ametisse panna kõikvõimsat presidenti ja ülemkoda. Otsitakse teid, kuidas töölisklassilt tema poliitilisi õigusi ära võtta."²⁷ Sotsialistide jaoks oli Eesti põhiseadus üks olulisi revolutsioonisaavutusi. Põhiseaduse muutmise pooldamist ei saanud loota ka Riigikogusse kuus kohta saanud kommunistide mõjualuselt Eesti Tööliste Parteilt, sest kommunistid olid lihtsalt kõige vastu.

Nii oli Riigikogus kaks fraktsiooni - Põllumeeste Kogud ja Rahvaerakond kokku 33 esindajaga, kes pooldasid põhiseaduse põhjalikku muutmist ning kaks fraktsiooni - sotsialistid ja kommunistid kokku 30 esindajaga, kes olid vastu. Teiste suhtumine oli vahepealne.

9. juulil 1929 moodustati Otto Strandmani valitsus, kus olid esindatud Tööerakond, Põllumeeste Kogud, Asunike Koondis, Kristlik Rahvaerakond ja Rahvaerakond. Valitsuse deklaratsioonis oli põhiseaduse muutmise küsimus sõnastatud ebaselgelt.²⁸ Koalitsioonikõnelustel oli otsustatud, et kõigepealt tulevad põhiseaduse muudatuse ettepanekud arutusele koalitsioonis. 7. novembril 1929 esitaski Põllumeeste Kogude rühm oma eelnõu riigivanemale.²⁹

Eelnõu ei olnud Põllumeeste Kogude 1926. aasta eelnõu redaktsioon või edasiarendus, kuigi lähtealus oli sama. Eelnõu andis presidendile 1926. aasta eelnõust suurema võimu. Riigikogus pidi olema nüüdse eelnõu kohaselt 50 liiget 1926. aasta 75 asemel. Riigikogu valimiste aluseks olnud proportsionaalsuse põhimõtte oli eelnõust välja jäänud. Lisaks oli tulnud säte, et Riigikogu liikmed saavad oma töö eest tasu mitte rohkem kui viie kuu eest. Riigi valitsusvõimu pidi teostama president, kes pidi ka valitsuse ametisse kutsuma ja ametist vabastama. Valitsusel pidi siiski olema Riigikogu usaldus ja ta pidi ametist lahkuma, kui Riigikogu talle umbusaldust avaldab ning president seepeale Riigikogu laiali ei saada. Nagu eelnõu seletuskirjas märgiti, oli see säte konstrueeritud Tšehhoslovakkia põhiseaduse eeskujul. President võis välja anda valitsusakte, mis pidid olema siiski kaasallkirjastatud pea- või vastava valdkonna vastutava ministri poolt. President võis Riigikogu laiali saata, kuid pidi uued valimised määrama hiljemalt kahe kuu jooksul laialisaatmise päevast. Eelnõu kohaselt pidid põhiseaduse muudatused kehtima hakkama sada päeva pärast rahvahääletust ning seejärel pidi kuuekümmet päeva jooksul toime pandama presidend- ja parlamendivalimised.³⁰

Oma kava esitas ka Rahvaerakond, kelle eelnõu andis presidendile mõnevõrra vähem volitusi, kuigi ka Rahvaerakonna eelnõu heakskiitmisel oleks loodud poolpresidentaalne riik. Kava kohaselt pidi parlamendis olema 60 liiget, kes pidid valitama proportsionaalsuse põhimõtte alusel, kuid nii, et valijatel oleks võimalus hääletada kindlate isikute poolt. Põhiseaduse kehtimahakkamise ja uute valimiste tähtajad olid samasugused kui Põllumeeste Kogude eelnõus.³¹

²⁶ Asunikud, riigirentnikud ja väikepõllupidajad. Tallinna Eesti Kirjastus-Ühisus, 1929; Riigikogu valijatele. Kristlik Rahvaerakond, 1929.

²⁷ Kelle poolt hääletab töölisklass? Eesti Sotsialistlik Tööliste Partei, 1929.

²⁸ IV Riigikogu, 1. ij, lk 12.

²⁹ Põllumeeste Kogude Riigikogu rühma juhatus riigivanemale 7.11.1929. ERA 31-5-563, 33.

³⁰ Põllumeeste Kogude 1929. aasta põhiseaduse eelnõu. ERA 31-4-940, 19-31.

³¹ Rahvaerakonna põhiseaduse eelnõu. ERA 31-4-940, 32-37.

Pärast eelnõude esitamist riigivanemale peeti 1929. aasta lõpul ja 1930. aasta esimestel kuudel riigivanema juures koalitsioonierakondade konsultatsioone.³² Nende sisu teada ei ole, küll aga on selge, et tulemusi ei olnud.

Viimaks, 13. juunil 1930 riigivanema juures toimunud koalitsioonierakondade esindajate nõupidamisel tegi Jaan Tõnisson ettepaneku Rahvaerakonna ja Põllumeeste Kogude kavade ühtlustada, kuid leidis ka, et senise korra juures on põhiseaduse muutmise peaaegu võimatu. Riigivanem Otto Strandman tegi kokkuvõtte, mille kohaselt põhiseaduse muutmise kavade pidid jääma rühmade välja töötada, põhiseaduse muutmise korra ja rahvaalgatuse ja -hääletuse muutmise kavade pidi aga kokku seadma Kodifikatsiooniosakond.³³

Tõnissoni mure polnud ilmaasjata. Riigikogu valimise, rahvahääletamise ja rahvaalgatamise seaduse kohaselt pidi põhiseaduse muutmise loetama rahvahääletusel vastuvõetuks, kui selle poolt hääletas vähemalt pool kõigist hääleõiguslikest kodanikest.³⁴ Kui arvestada, et osa kodanikke - seniste Riigikogu valimiste ja 1923. aasta rahvahääletuse alusel otsustades ca 30% - hääletama ei tule - oli eelnõu heakskiitmiseks poolthääli vaja vähemalt 2,7 korda rohkem, kui vastuhääli.

Seega - kui põhiseadust sooviti muuta, pidi edasine tegevus toimuma kahes suunas - esiteks tuli muuta rahvahääletamise seadust ja teiseks valmistada põhiseaduse muutmise eelnõu, mis oleks võimalikult paljudele erakondadele vastuvõetav.

13. juunil oli riigivanema juures lepitud, et põhiseaduse muutmise korra seab kokku Kodifikatsiooniosakond, kuid mingit sellesuunalist tegevust ei toimunud. Ka riigivanema juures kokkulepitud ühise põhiseaduse eelnõu väljatöötamine ei edenenu sugugi.

Kui möödus oli juba üle kahe kuu, pöördus Üleriiklik Põllumeeste esitus³⁵ riigivanema poole palvega kahe nädala jooksul välja selgitada, kas koalitsioonierakonnad on valmis kokku leppima kolmes küsimuses: esiteks Riigikogu liikmete arvu määramine 50 peale, teiseks Riigikogu liikmetele tasu maksmine ainult tööaja eest ning kolmandaks presidendiameti sisseseadmine. Ühtlasi teatati riigivanemale, et kui kahe nädala jooksul selgitamine tagajärgi ei anna, jäetakse omale vabad käed. Riigivanem vastas, et valitsus on lubanud puhttehnilist koostööd, põhiseaduse muutmise küsimuses on erakondade Riigikogu fraktsioonidel olnud aga kogu aeg vabad käed.³⁶

Vabad käed ei tähendanud tegutsemist, ei varem, ega ka nüüd. Erakondade passiivsuse põhjust pole raske mõistatada: juhul, kui Põllumeeste Kogude või Rahvaerakonna eelnõu oleks rahvahääletusele saadetud ja heaks kiidetud, pidanuks vähem kui poole aasta pärast toimuma uued parlamendivalimised, mille tulemusena vähemalt pooled parlamendiliikmetest oleksid oma kohast ilma jäänud.

Nii möödus veel kolm kuud. 18. novembril 1930 esitasid Põllumeeste Kogude liikmed Mats Laarman, Märt Martinson ja Artur Tupits Riigikogu täiskogus eelnõu Riigikogu valimise, rahvahääletamise ja rahvaalgatamise seaduse muutmise kohta. Eelnõu kohaselt pidid kõik rahvahääletusele minevad eelnõud, sh põhiseaduse eelnõu, loetama heakskiidetuks või

³² 13. juunil 1930 riigivanema juures põhiseaduse muutmise kavade asjus toimunud koosoleku protokollist selgub, et varem on toimunud vähemalt üks koosolek. (ERA 31-4-940, 6).

³³ Riigivanema juures põhiseaduse muutmise kavade asjus toimunud koosoleku protokoll 13-06.1931. ERA 31-4-940, 6. Kodifikatsiooniosakond oli Kohtu- ja Siseministeeriumi struktuuriüksus, mille ülesandeks oli valitsusasutuste juriidiline konsulteerimine ja kehtivate seaduste ümbertöötamine ja korraldamine. (Valitsusasutuste tegevus 1918-1934. Riigikantslei, 1934, lk 80).

³⁴ Riigi Teataja, 1926, nr 16, lk 145.

³⁵ Põllumeeste Kogude erakonna keskorgan.

³⁶ Strandman Pätsile, Pungale, Tõnissonile, Laurile ja Juhkamile 19.08.1930. ERA 31-4-940, 9-10.

tagasilükatuks, kui selle poolt või vastu oli osavõtjate enamus. Eelnõu anti Riigikogu valimise, rahvahääletamise ja rahvaalgatamise seaduse väljatöötamise erikomisjoni.³⁷

Juba 9. juulil 1929 moodustatud, kuid seni mittetegutsenud komisjoni etteotsa sai nüüd Jüri Uluots. 27. novembril 1930 asuti eelnõu esimesele lugemisele, otsustama põhimõttelist küsimust, kui lihtsaks põhiseaduse muutmine rahvahääletusel teha.

Nagu prognoosida võis, kiiresti see ei käinud. Lihtsat eelnõud menetleti koguni 13. maini.

Esimestel koosolekutel novembri lõpul ja detsembri alguses selgusid erakondade positsioonid. Need olid täiesti vastukäivad. Eesti Sotsialistliku Tööliste Partei esindajad olid kõige järjekindlamad rahvahääletuse lihtsustamise vastased. Karl Ast rääkis, et rahvahääletusega liialdamine ei ole riiklikult soovitatav. "Alalise rahvahääletamisega hävitame kodanikkude riikliku tunde." Mihkel Mihkelson märkis, et rahvahääletusel lähevad läbi "tagasikiskuvad seadused."

Põllumeeste Kogude esindajad olid seevastu järjekindlad rahvahääletuse lihtsustamise pooldajad. Uluots leidis, et olemasoleva korra juures "pole rahval võimalust oma õigust teostada muidu, kui revolutsioonilisel teel." Esialgu oli nende sooviks põhiseaduse rahvahääletuse otsuse tegemine lihthäälteenamusega, hiljem olid nad nõus tegema kompromisse nendega, kes soovisid lihtsamat otsustuskorda. Teiste erakondade esindajad olid äraootavad. 11. detsembril võeti eelnõu siiski esimesel lugemisel vastu.

Järgmine koosolek peeti alles 23. jaanuaril 1931. 28. jaanuaril pakuti erinevaid parandusettepanekuid, mida oli kokku seitse ning otsustati, et palutakse rühmi seisukohti võtma järgmistes küsimustes: 1) kas soovitakse praegust põhiseaduse rahvahääletuse korda muuta; 2) kas põhiseaduse rahvahääletamisel osalemine teha sunduslikuks; 3) kas põhiseaduse hääletamisel nõuda kvoorumit, ning kui jah, siis millist; 4) kas põhiseaduse muutmiseks on vajalik kvalifitseeritud häälteenamus; 5) kas Riigikogu peab põhiseaduse muutmise kohta seisukoha võtma; 6) kas jagada põhiseadus osadeks ja nõuda nende muutmisel erinevaid tingimusi?

Kõik vastused laekusid alles 4. märtsiks. Ainult sotsialistid olid teatanud, et nad muutmist ei poolda. Teised erakonnad olid muutmise poolt, kuid selles, kuidas seda teha, läksid arvamused lahku. Uluots arvas, et kui täiskogus hääletamisele mindaks, siis kukuvad kõik ettepanekud läbi ja küsimus maetakse maha. Otsustati, et muutmist pooldavad erakonnad üritavad kokku leppida ning uuesti tullakse kokku pärast parasjagu menetlemisel oleva riigi eelarve küsimuse otsustamist.³⁸

1931. aasta veebruaris riigivanema kandidaadiks saanud Konstantin Pätsi Riigikogu fraktsioonidele esitatud programmis oli ka põhiseaduse muutmise kvoorumidalandamine. Kuid valitsuse deklaratsioonis seda punkti enam ei olnud. Uue valitsuse moodustasid Põllumeeste Kogud, Rahvaerakond, Majaomanike rühm ja sotsialistid. Rein Marandi oletab asjakohaselt, et see punkt oli kustutatud sotsialistide kui ühe koalitsioonipartneri nõudel.³⁹

Oli ka põhjust, sest vahepeal oli oma tulekust Eesti poliitikasse kuulutanud uus jõud - Eesti Vabadussõjalaste Keskliit. Vastavalt põhikirjale oli liidu eesmärgiks "organiseerida vabadussõjalasi, koondada enda ümber kõiki vabadussõjalaste organisatsioone, kes seisavad demokraatlise ja iseseisvusluse riikluse alusel, aidata süvendada ja uuendada kodanikkudes omariikluse mõtet, kohuse- ja rahvustunnet, alal hoida vabadussõjalastes ja levitada seda vaimu, mis valitses vabadussõja päevil, õhutada vääriliselt jäädvustama Eesti rahva vabadusvõitluse ja langenud kangelaeste mälestusi ja valvel seista ja kaasa aidata Eesti riigi kindlustamise töös." 26. jaanuaril 1930 valiti keskjuhatus, kuhu said kuuluma mitu tuntud Vabadussõja juhti nagu Andres Larka, Ernst Põdder, Johannes Roska ja Eduard Kubbo, aga ka hilisemas tegevuses olulist rolli mänginud Vabadussõja vabatahtlik noor energiline advokaat Artur Sirk.⁴⁰ Organisatsioon laienes ja tugevnes

³⁷ IV Riigikogu, 5.ij, lk 1547; IV Riigikogu, 7ij, lisad, lk 553.

³⁸ Riigikogu IV koosseisu Riigikogu valimise, rahvahääletamise ja rahvaalgatamise seaduse erikomisjoni koosolekute protokollid 21.11.1930; 27.11.1930; 4.12.1930; 11.12.1930; 11.02.1931; 17.02.1931; 4.03.1931. ERA 80-4-387, 23-31.

³⁹ Rein Marandi. Must-valge lipu all. Vabadussõjalaste liikumine Eestis 1929-1937. I. Legaalne periood (1929-1934). Almqvist & Wiksell International, 1991, lk 48.

⁴⁰ Rein Marandi. Must-valge lipu all. Vabadussõjalaste liikumine Eestis 1929-1937. I, lk 11; 17; 19.

eelkõige viimase tegevuse tulemusena kiiresti. 22. märtsil 1931 toimunud II kongressile saatsid oma esindajad juba 43 kohalikku ühingut, kuhu kuulus kokku umbes 3000 veterani. 1. mail 1931 ilmus Eesti Vabadussõjalaste Keskliidu ajalehe "Võitlus" esimene number.

Enne vabadussõjalaste II kongressi olid Konstantin Päts ja Jaan Tõnisson astunud Põdderi ja Roskaga läbirääkimistesse ning taotlenud nende toetust põhiseaduse parandamisele.⁴¹ Päts ja Tõnisson arvasid õigesti, et väljastpoolt tulnud toetus aitab eelnõude menetlemisele kaasa, ent vaevalt soovisid nad anda algkiirendust protsessile, mis hiljem üle nende pea kasvas.

II kongressil saidki rohkelt tähelepanu poliitilised küsimused. Johan Pitka ründas vägevate väljenditega korruptsiooni ja vastutamatus Eestis. Teine kõneleja Theodor Rõuk aga keskendus mitte riigijuhtide, vaid põhiseaduse kritiseerimisele. Kongress võttis vastu otsuse, kus nõuti põhiseaduse kohest parandamist, nii, et seataks ametisse otsevalitav president, kel oleks õigus Riigikogu tarviduse korral enne oma volituste lõppu laiali saata, ning Riigikogu poolt vastu võetud seaduste suhtes suspensiivse veto õigust tarvitada. Riigikogu liikmete arvu pidi vähendatama viiekümnele ning Riigikogu valitama isikuvalimiste põhimõttel. Märgekirjas riigivanemale teatati, et kui ettepanek tagajärgi ei saavuta, "on vabadussõjalased sunnitud oma organisatsioonide kaudu kongressi poolt heakskiidetud põhimõtete ja uuenduste maksmapanemist seaduslike abinõudega taotlema, lootes kõigi isamaaliste kodanike toetusele." Kongress volitas keskliidu juhatust nõutama kolme kuu jooksul peale märgekirja esitamist selgust, kas valitsus või Riigikogu kavatses need põhimõtted maksta panna. Kui seda ei sünni, volitas kongress keskliidu juhatust astuma ise samme vastavas suunas rahvaalgatuse teel.⁴²

Vabadussõjalaste kongress nõudis niisiis sisuliselt sama, mida Põllumeeste Kogude eelnõu. Ainus pisierinevus oli see, et Põllumeeste Kogude eelnõus ei olnud sätestatud isikuvalimise põhimõtet. Kuid polnud sugugi välistatud. Põllumeeste Kogude eelnõu paragrahv 36 jättis selle eriseaduse otsustada. Nii polnud vabadussõjalastel mõtet oma eelnõud koostada ja esitada.

Vabadussõjalased tegutsesidki teises - rahvahääletuste lihtsustamise suunas. 24. aprillil 1931 andsid Andres Larka ja Artur Sirk - keskliidu esimees ja aseesimees - rahvaalgatuse korras Riigikogu juhatusele üle eelnõu Riigikogu valimise, rahvahääletamise ja rahvaalgamise muutmiseks. Eelnõu kohaselt pidi põhiseaduse muutmine loetama rahvahääletusel heakskiidetuks, kui selle poolt oli hääletamisest osavõtnute enamus.⁴³ Vastavalt kehtivale korrale

Uluotsa juhitud Riigikogu valimise, rahvahääletamise ja rahvaalgatamise seaduse väljatöötamise erikomisjoni tegevuses oli selleks ajaks olnud peaaegu kahekuuline paus. Järgmine koosolek peeti alles 29. aprillil. Kokkulepet erakondade vahel polnud aga ikkagi sündinud. Soots teatas, et vahepeal on vabadussõjalased algatanud analoogilise eelnõu, mida tahavad viia rahvahääletusele. Kui nii juhtub, siis kõigutab see Riigikogu prestiiži. Uluots pakkus - erinevaid ettepanekuid arvestades - et kaaluda võiks, kas teha rahvahääletused kohustuslikuks, sest siis langeksid mõnedki ettepanekud ära.⁴⁴ Niimoodi - kompromissina - mida forsseeris soov vabadussõjalastest ette jõuda, tõusiski päevakorrale hääletamiskohustus.

Riigikogu juhatuse tunnistas aga vabadussõjalaste eelnõu 4. mail seaduse nõuetele vastavaks.⁴⁵ Vastavalt kehtivale korrale pidi see nüüd avaldatama Riigi Teataja lisas esitajate kulul,

⁴¹ Eduard Laaman. Põhiseaduse kriisi arenemine 1928-1933. - Põhiseadus ja Rahvuskogu, lk 38; Hiljem - 17. augustil 1932 - tunnustas Päts eravestluses vabadussõjalaste rolli põhiseaduse küsimusega taganttorkimisel. "Alles kui need oma tähtajaga esinesid, saavutasid rühmad kokkuleppe." (Meie vastus: Eduard Laamani päevik 1922-1940. - Akadeemia, 2003, nr 12, lk 2761).

⁴² Ka vabadussõjalased nõuavad põhiseaduse parandamist. - Kaja, 24.03.1931; Vabadussõjalaste märgekiri vabariigi valitsusele. - Võitlus, 1.05.1931; Vabadussõjalaste esimene võit. - Võitlus, 1.08.1931.

⁴³ Rein Marandi. Must-valge lipu all. Vabadussõjalaste liikumine Eestis 1929-1937. I, lk 45.

⁴⁴ Riigikogu IV koosseisu Riigikogu valimise, rahvahääletamise ja rahvaalgatamise seaduse erikomisjoni koosolekute protokollid 29.04.1931. ERA 80-4-387, 31-33.

⁴⁵ Riigikogu juhatuse koosolekute protokollid 4.05.1931. ERA 80-4-329, 163.

ning seejärel pidi taotlusele hakatama korjama allkirju ning seejärel - kui nõutavad allkirjad koos - esitatama seisukohavõtuks Riigikogule. Kui Riigikogu eelnõu tagasi lükkaks, pidi see tulema rahvahääletusele.⁴⁶ Riigi Teataja lisis eelnõu tõesti ilmus, kuid edasist käiku ei saanud. Vabadussõjalaste väitel leiti eelnõus mingi pisipuudus, ning vabadussõjalased pidasid selle üle Riigikogu juhatusega läbirääkimisi.⁴⁷

Kuid eelnõul oli siiski mõju. 6. mail peetud Riigikogu valimise, rahvahääletamise ja rahvaalgatamise seaduse väljatöötamise erikomisjoni komisjoni koosolek oli hoopis konstruktiivsem, ning pole raske arvata, et põhjuseks oligi seesama vabadussõjalaste esitatud eelnõu, millest taheti ette jõuda. Rei ja Soots teatasid nüüd, et nende rühmad pooldavad hääletamiskohustust, Liigand aga ütles, et nende rühma üheksast liikmest pooldab kuus. Otsuse poolt, mille kohaselt pidi hääletamine tehtama kohustuslikuks, kuid otsus tehtama lihthääletenamusega, oli komisjonis seitse liiget. Kuus jäi erapooletuks. 7. mail teatasid Asunike Koondise ja Tööerakonna esindajad siiski, et nad on hääletamiskohustuse vastu. Nüüd otsustati moodustada alamkomisjon, koosseisus Uluots, Rei ja Hasselblatt.

Edasist venitamist see siiski ei tähendanud. Alamkomisjon oli oma eelnõu 13. maiks valmis saanud. Hääletuskohustus oli sisse jäänud. Eelnõu võeti erikomisjonis teisel lugemisel vastu ja otsustati kolmandat lugemist mitte pidada.⁴⁸

Täiskogusse jõudis eelnõu 19. mail. Tööerakond ja Asunike Koondis väljendasid vastuseisu hääletamiskohustusele ja üritasid eelnõu uuesti ebaõnnestunult komisjoni tagasi saata.

Teisele lugemisele tuli eelnõu siiski alles 2. juunil. Tööerakondlane Oskar Kask tegi taas ettepaneku hääletamiskohustus ära jätta. Nüüd tegi sotsialist Rei ettepaneku eelnõu uuesti komisjoni anda, mida toetasid ka Asunike Koondise ja Tööerakonna esindajad. Hääli selleks siiski ei jätkunud ja eelnõu võeti teisel lugemisel vastu. Kolmandal lugemisel 9. juunil kordas Kask oma ettepanekuid. Ettepanek, mille kohaselt kohustuslik hääletamine pidi ära jääma ning põhiseaduse muutmiseks oli vaja vähemalt poolte hääleõiguslike kodanike heakskiitu, lükati tagasi hääletamistulemusega 37: 17 ja eelnõu võeti vastu. 12. juunil võeti seadus vastu lõplikus redaktsioonis.⁴⁹

Pole kahtlust, et hääletamiskohustus tegi põhiseaduse muutmise raskemaks.⁵⁰

Lõpuks olid eeldused põhiseaduse muutmiseks olemas. Tegelikult ei oleks miski erakondi seganud põhiseaduse muutmise eelnõu väljatöötamist ka varem

22. juunil sai täis vabadussõjalaste II kongressil riigivanemale saadetud kirjas esitatud kolmekuuline tähtaeg ning 26. juunil saatis keskliidu juhatus kõigile parlamendifraktsioonidele märgukirja, milles paluti vastust kahele küsimusele: 1) kas rühm peab tarvilikuks käesoleval ajal põhiseadust muuta ning kas kavatseb lähemal ajal astuda selleks tarvilikke samme? 2) kas rühm pooldab neid põhimõtteid, mis määrati kindlaks vabadussõjalaste II kongressil? Ühtlasi toonitati, et oleks

⁴⁶ Riigi Teataja, 1926, nr 16, lk 144-145.

⁴⁷ Kolmas üleriiklik Vabadussõjalaste kongress. - Võitlus, 11.04.1932.

⁴⁸ Riigikogu IV koosseisu Riigikogu valimise, rahvahääletamise ja rahvaalgatamise seaduse erikomisjoni koosolekute protokollid 6.05.1931; 7.05.1931; 13.05.1931. ERA 80-4-387, 34-38.

⁴⁹ IV Riigikogu, 7.ij, lk 2712-2725; 2735-2742; 2768; 2799.

⁵⁰ Rein Marandi väidab et kuna erikomisjoni aruandja kalkulatsiooni järgi võis vabatahtlikkuse korral ette näha umbes 20-30%, sunduslikkuse puhul aga ainult 10% või veelgi vähem mittehääletajaid, siis vabatahtlikkuse korral oleks juba ca 35% kodanikke võinud põhiseadust muuta, kohustuslikkuse korral tõusis see kvorum aga 45%le. (Rein Marandi. Must-valge lipu all. Vabadussõjalaste liikumine Eestis 1929-1937. I, lk 49). Küsimus on selles, kuidas hääletavad need 10-20% kodanikest, kes lisandusid kalkulatsiooni kohaselt kohustusliku hääletamise nõude korral. On loogiline, et tegemist on pigem ükskõiksemate valijatega, kes trahviähvarduse korral valimiskastide juurde tulles hääletavad pigem vastu. Viimast võis võimendada asjaolu, et referendum toimus kõige kiiremate põllutööde ajal.

loomulik, kui kõik asjast huvitatud ringkonnad lepiksid kokku ühises kavas.⁵¹ Seega anti märku, et soovitakse ka ise põhiseaduse muutmise eelnõu väljatöötamisel osaleda.

Vabadussõjalasi aga arutamise juurde ei kutsutud. Küll aga kutsuti 1. juulil 1931 Põllumeeste Kogude algatusel kokku Riigikogu rühmadevaheline nõupidamine. Jaan Soots teatas, et rahva arvamuses paistab olevat teostunud murrang. Otsustati moodustada komisjon, mille esimeheks määrati Jaan Soots, ja ära kuulata rühmade vastused järgmistele küsimustele: 1) kas rühm pooldab üldse põhiseaduse muutmist; 2) kui jah, siis kas kuulub muudatuste hulka presidendiameti sisseseadmine ja Riigikogu liikmete arvu vähendamine; 3) kas rühm pooldab valimisseaduse muutmist nii, et põhiseadusest kustutatakse proportsionaalse valimise nõue, jättes selle küsimuse valimisseaduse lahendada; 4) kas pooldatakse Põllumeeste Kogude rühma eelnõu võtmist arutuste aluseks?

Seega oli tegemist sisuliselt samade küsimustega, mille olid esitanud vabadussõjalased.

10. juuliks olid kõik vastused olemas. Rühmad ei olnud oma seisukohti muutnud. Vaid Kristlik Rahvaerakond oli asunud Rahvaerakonnaga samadele seisukohtadele. Soots võttis rühmade seisukohad kokku ja leidis, et oleks skandaalne, kui eelnõu algatus tuleks väljastpoolt Riigikogu. Nüüd asutati eelnõu väljatöötamiseks kolmeliikmeline alamkomisjon, ning paluti rühmadel oma seisukohad ja ettepanekud esitada kirjalikult 1. septembriks 1931. Alamkomisjoni liikmeteks valiti Jüri Uluots, August Rei ja Hugo Kukke, kokkukutsujaks Uluots.⁵² Alamkomisjon pidi töö lõpetama 1. oktoobriks ja rühmadevaheline komisjon kava üle vaatama 5. oktoobriks, Riigikogu kokkutuleku ajaks.⁵³

Vabadussõjalased olid tähelepanelikult asjade kulgu jälginud. "Võitluse" esiartiklis peeti kiiduväärseks, et "poliitilised ringkonnad ükskord ometi tegelikult on asunud küsimuse kallale, mille lahendamist laiemad hulgad ammu ootavad", ning loodeti, et "rühmad põhiseaduse kava koostamisel üle erakonnavõsa küüniksid nägema riigimetsa".⁵⁴ Niisiis - ehkki vabadussõjalasi eelnõu väljatöötamisele kutsutud ei olnud, polnud senini siiski juhtunud midagi, mis eeldanuks teravat konflikti.

Kuid kui alamkomisjon alles kahe kuu pärast, 14. septembril 1931 kokku tuli, ei olnud Tööerakonna ja sotsialistide ettepanekuid ikkagi saabunud.

Alamkomisjoni esimesel koosolekul aga otsustati, et arutavaid küsimusi ei otsustata häälteenamusega, vaid püütakse ühtlustada ja kokkuleppele jõuda, eriarvamused aga fikseerida ning lahendada rühmade nõupidamisel. Projekt otsustati nüüd rühmadele esitada Riigikogu kokkukutsumise ajaks. See tähendab, 5. oktoobriks. Tegelikult vaevalt selleks lootust oli, vähemalt kokkulepitud tööviisiga, mil rühmad alamkomisjonis vaidlusalasteks jäänud küsimusi lahendasid.

Aga alamkomisjon töötas ka ise justkui tahtlikult venitades.

24. septembril otsustati asuda eelnõu lugemisele, võttes aluseks Põllumeeste Kogude eelnõu ja kasutades Rahvaerakonna eelnõud lisamaterjalina. Nii oli presidendi ametkoha loomine põhimõtteliselt otsustatud. Olulisematest küsimustest otsustati, et Riigikogu liikmete arvu tuleks vähendada 20 võrra. Valimiste proportsionaalsuse põhimõtte fikseerimine jäi esialgu lahtiseks.

⁵¹ Vabadussõjalaste esimene võit. - Võitlus, 1.08.1931.

⁵² Riigikogu rühmade vaheline nõupidamine põhiseaduse muutmise küsimuses 1.07.1931; 9.07.1931; 10.07.1931. ERA 80-5-1994a, 129-138.

⁵³ Põhiseadus ja presidendi instituut kaalumisel. - Päevaleht, 11.07.1931.

⁵⁴ Vabadussõjalaste esimene võit. - Võitlus, 1.08.1931.

Edasi peeti koosolekuid 6-7 päeva tagant. 1. oktoobri koosolekul arutati olulisematest küsimustest Riigikogu liikmete tasu ning presidendi volitusi, kuid otsuseid ei tehtud. 7. oktoobril arutati neid veel ja otsustati pidada rühmadevaheline nõupidamine.⁵⁵

See toimus 14. oktoobril. Oskar Kask väitis, et Tööerakonna passiivsus on tingitud sellest, et aeg põhiseaduse muutmiseks ei ole õige. Rudolf Penno ütles, et Riigikogu liikmete arvu vähendamise suhtes pole vastuväiteid kellelgi peale sotsialistide ja vähemusrahvuste, kuid teised küsimused ei ole küpsed. Otsustati, et alamkomisjon jätkab tööd.⁵⁶

2. novembril ilmunud vabadussõjalaste ajalehes resümeeriti, et kõik tähtajad on ületatud.⁵⁷

Alamkomisjonis käsitleti nüüd presidendi võimu piire. 12. novembril otsustati, et Põllumeeste Kogude ja Rahvaerakonna rühm peaksid erimeelsuste lahendamiseks korraldama ühise nõupidamise. Kiiresti seda toime ei pandud, sest järgmine alamkomisjoni koosolek toimus alles 3. detsembril.

16. novembril ilmutas "Võitlus" karikatuuri, millel olid kujutatud alamkomisjoni kolm liiget sohval tukkumas, jalge ees riigivanker, milles põhiseaduse muutmise eelnõu.

3. detsembril teatas Uluots, et Põllumeeste Kogude ja Rahvaerakonna rühmad jõudsid presidendi funktsioonide asjus kokkuleppele ja nimelt Soome presidendi instituudi alusel. Alamkomisjonis siiski kokkuleppele ei jõutud. Presidendi ja valitsuse vahekorra osa jäi lahtiseks.⁵⁸

Vabadussõjalased saatsid aga 11. detsembril kõigile erakondadele märgukirja, kus palusid 20. detsembriks "lahkesti teatada", kas erakonnad pooldavad põhiseaduse muutmise eelnõu esitamist rahvahääletusele veel Riigikogu IV koosseisu volituste kestvusel. "Ühtlasi on meil au teatada, et kui Riigikogu rühmad põhiseaduse muutmist rutuliseks ei pea, või seda soovivad ette võtta alles peale järgmise Riigikogu kokkuastumist - siis Vabadussõjalaste Keskliit on sunnitud algatuse enda kätte võtma ning kongressi poolt kindlaksmääratud põhimõtetele vastava põhiseaduse muutmise eelnõu rahvahääletusele viima."⁵⁹

Alamkomisjon oli aga 20. detsembril läinud jõuluvaheajale.

"Võitlus" avaldas 11. jaanuaril 1932 erakondade vastused nende märgukirjale. Vastanud olid Saksa-Rootsi rühm, Põllumeeste Kogude rühm ja Ühendatud Rahvaerakondade rühm. Esimesed kaks ei andnud aja suhtes kindlat lubadust, Ühendatud Rahvaerakondade arvates pidi rahvahääletus toime pandama käesoleva Riigikogu volituste kestel. Vabadussõjalaste Keskliit teatas, et on otsustanud - arvestades rühmade head tahet - jääda äraootavale seiskohale 20. jaanuarini. "On aga ka arvata, et kui rühmad meelega komistavad tehniliste ja muude takistuste otsa, nii et kui nad veel selle Riigikogu kestel ei suuda asjale rahuldavat käiku anda, siis neid vaevalt tohib niipalju usaldada, et nad seda tulevasegi Riigikogu kestel teeksid."⁶⁰

Alamkomisjoni koosolekutel oli aga alates 16. detsembrist vaetud teotempos dekreedid mõistet ja eelnõu vähemolulisemate sätete sõnastusi. Protsess oli nüüd juba nii kaua veninud, et kui eelnõu oleks esitatud heakskiitmiseks rahvahääletusel, siis IV Riigikogu koosseisu vähendamine enam puudutada ei saanud. IV Riigikogu volitused oleks enne lõppenud.

Kuid küllap arvasid paljud Riigikogu liikmed, et nad valitakse ka järgmisse, V Riigikogusse.

⁵⁵ Põhiseaduse alamkomisjoni koosolek 14.09.1931; 23.09.1931; 24.09.1931; 1.10.1931; 7.10.1931. ERA 80-5-1994a, 150-174.

⁵⁶ Riigikogu rühmade vaheline nõupidamine põhiseaduse muutmise küsimuses 14.10.1931. ERA 80-5-1994a, 174-177.

⁵⁷ Põhiseaduse komisjoni tigusammud. - Võitlus, 2.11.1931.

⁵⁸ Põhiseaduse alamkomisjoni koosolek 12.11.1931; 3.12.1931; 10.12.1931. ERA 80-5-1994a, 183-203.

⁵⁹ E. V. Keskliidu poolt on kõigile Riigikogu rühmadele saadetud järgmine kiri. - Võitlus, 21.12.1931.

⁶⁰ Põhiseaduse muutmise ja erakonnad. Võitlus, 11.01.1932.

28. jaanuaril saadi alamkomisjonis asjaga ühele poole ja otsustati eelnõu saata tutvumiseks valitsusele, Riigikogu liikmetele ja ajakirjandusele. Põhiseadus pidi kehtima hakkama saja viiekümnendal päeval pärast vastuvõtmist rahvahääletusel. Presidendivalimised tuli toime pandama saja päeva jooksul peale põhiseaduse kehtimahakkamist. Kui põhiseaduse muudatused maksma hakkavad, pidi Riigikogu koosseis ümber arvutatama vastavalt vähendatud liikmete arvule.⁶¹ See tähendas, et 20 V Riigikogu liiget oleksid oma koha kaotanud.

Samal ajal, 1932. aasta 26. jaanuaril teatati Riigikogu Põllumeeste Kogude ja Asunike Koondise ühinemisest Riigikogu ühiseks rühmaks nime all: Põllumeeste kogude ja Põllumeeste, Asunike ning Väikemaapidajate Koondise Riigikogu rühm. 29. jaanuaril ühinesid Tööerakonna ja Ühendatud Rahvaerakondade rühmad ühiseks rühmaks nime all Rahvuslik Keskerakond. 5. veebruaril teatati aga Majaomanike rühma ühinemisest Rahvusliku Keskerakonna rühmaga.

Rühmade ühinemine tõi kaasa uue valitsuskoalitsiooni, mille moodustasid nüüd ühinenud põllumeeste erakond ja Rahvuslik Keskerakond, st erakonnad mille enamus oli põhiseaduse muutmise poolt. Koos moodustasid nad ka Riigikogus enamuse, omades 64 häält.

Kaks päeva enne seda, kui neli ja pool kuud tegutsenud alamkomisjon eelnõu esitas, sai aga vabadussõjalastel mõõt täis. 26. jaanuari õhtul toimunud Vabadussõjalaste Keskliidu juhatuse koosolekul otsustati esitada omalt poolt Riigikogu juhatusele põhiseaduse uuenduskava rahvahääletusele panekuks. Selle olulisemateks uuendusteks oli "Võitluse" kirjelduse järgi presidendi õigustega riigivanema instituut, suspensiivse veto ja Riigikogu laialisaatmise ning valitsuse ametissekutsumise ning vabastamise õigusega, Riigikogu liikmete arvu vähendamine 50le ja volituste pikendamine 4 aastale. Riigikogu pidi valitama isikuvalimiste põhimõttel, mille lähem kord pidi valimisseaduses kindlaks määratama. Täielikul kujul pidi vabadussõjalaste uuenduskava ära toodama järgmises numbris.⁶²

Eelnõud siiski järgmises numbris ei esitatud - sest nagu selgus - polnud sel mõtet.

Nimelt esitasid Soots ja Kukke sellesama 29. jaanuari õhtul, kui vabadussõjalaste plaan "Võitluses" avalikuks tehti, Riigikogu juhatusele alamkomisjoni kava, aga oma nimede all rahvaalgatuse korras.⁶³ Nii oli vabadussõjalaste võimalik algatus blokeeritud.

11. veebruaril toimunud rühmadevahelisel nõupidamisel rääkis Soots, et eelnõu oli tarvilik esitada ruttu, kuna karta oli, et algatus tuleb muidu vabadussõjalastelt. Uluots ütles, et kui eelnõu tahetakse viia rahvahääletusele Riigikogu algatusel ja kui tahetakse rahvahääletus ette võtta koos Riigikogu valimistega, siis peaks eelnõu hiljemalt 21. veebruaril vallamajades välja pandama. Rei arvas, et põhiseaduse muudatusi koos Riigikogu valimistega rahvahääletusele panna pole hea. Põhiseaduse muudatused tuleks viia rahvahääletusele Riigikogu kaudu. Rei arvas, et kui eelnõu Riigikogus läbi läheb, siis saab ta populaarsemaks, rahvahääletuse saaks ette võtta augusti keskpaigas. Kukke ja Hasselblatt nõustusid sellega. Leps aga arvas, et sel on ka omad halvad küljed: käesoleval Riigikogul jääb vähe aega, valimiste-eelsel ajal katsub iga rühm oma huvikohaseid küsimusi arutada, et valimistel profiiti lüüa, ning pooldas eelnõu menetlemist rahvaalgatusena. Soots arvas, et esialgu võiks asja ajada paralleelselt. Rahvaalgatusele allakirjutanud liikmed võiksid eelnõu esitada ka Riigikogule. Asja lõplikuks otsustamiseks peaksid rühmad Sootsi arvates võtma seisukoha.⁶⁴

Vabadussõjalased aga Riigikogu juhatusele esitatud eelnõu üle ei rõõmustanud. Küllap tekitas lisaks pahameelt, et nende eelnõust ette rutati. 15. veebruari "Võitluses" teatati, et

⁶¹ Põhiseaduse alamkomisjoni koosolek 7.01; 27.01; 28.01.1932. ERA 80-5-1994a, 213-235.

⁶² Vabadussõjalased esitavad oma poolt Põhiseaduse uuenduskava. - Võitlus, 29.01.1932.

⁶³ Põhiseaduse parandamise kava valmis. - Kaja, 30.01.1932; IV Riigikogu, 9.ij, lisa lk 752-756.

⁶⁴ Riigikogu rühmade vaheline nõupidamine põhiseaduse muutmise küsimuses 11.02.1932. ERA 80-5-1994a, 238-242.

“proportsionaalne nimekirjade valimisviis on meile juba hingedeluliselt võõras ja vastik” ning ironiseeriti selle üle, et kuigi Põllumeeste Kogude eelnõus oli 50 Riigikogu liiget ja Rahvaerakonna omas 60, siis keskmine peaks olema 55, kuid poliitiline aritmeetika annab kokku 80.⁶⁵

18. veebruaril toimus uus rühmade nõupidamine. Ast teatas, et kui eelnõu saab aga käigu rahvaalgatuse korras, siis jätavad sotsialistid endile täieliku vabaduse ja astuvad eelnõu vastu radikaalselt välja. Otsustati esitada eelnõu Riigikogule, soovitades anda see erikomisjoni.⁶⁶

26. veebruaril 1932 tegigi Soots Riigikogus ettepaneku moodustada põhiseaduse muutmise läbivaatamiseks erikomisjon. Sotsialist Oskar Gustavson üritas komisjoni moodustamist nädala võtta edasi lükata, kuid ta ettepanek lükati tagasi.⁶⁷

Samal päeval toimunud komisjoni esimesel koosolekul avaldati soovi, et rühmad mõne päeva jooksul oma parandused esitaks.

Päris otsast peale kõik siiski ei alanud, nüüd läks kõik hoopis kiiremini. Komisjoni koosolekutel osales juhtivalt ka riigivanema kohustustest vabanenud Päts. Kuid põhjus polnud tema isikus, vaid uues koalitsioonis, kel oli piisavalt hääli ja tahe eelnõu Riigikogus vastu võtta.

Oli ka viimane aeg, sest juba maikuus pidid toimuma V Riigikogu koosseisu valimised, ning rahvaesindajad kibelesid istungjärku lõpetama, et valmiskampaaniaga tegelema hakata.

Juba 14. märtsil oligi komisjonis jõutud nii kaugele, et otsustati eelnõu esitada Riigikogule. Olulisemates küsimustest oli koosolekutel 2. märtsil kõne all valimiste proportsionaalsuse põhimõtte, kuid Tõnis Kalbus Rahvuslikust Keskerakonnast avaldas tungivat soovi, et seda küsimust ei tõstatataks, kuna muidu läheb eelnõu vastuvõtmine Riigikogus raskeks. Muutmata jäi ka Riigikogu liikmete arv - 80. 10. märtsil võeti Mihkel Pungi ettepanekul vastu oluline otsus: president võis kuulutada välja dekreete, ent pidi dekreedid Riigikogule esitama. Kui Riigikogu dekreeti ei kinnitanud, pidi see maksvuse kaotama. Alamkomisjoni eelnõu kohaselt Riigikogul seda õigust ei olnud. Pätsi ettepanekul võeti vastu redaktsioon, mille kohaselt pidi põhiseadus kehtima hakkama 60 päeva jooksul pärast rahvahääletust. Eelnõu otsustati esitada Riigikogule esitise korras.⁶⁸ Seda tehti kiiruse pärast, sest Riigikogu kodukorra kohaselt pidi eelnõu võetama kõigepealt esimesele lugemisele, esitis aga tulema arutusele kohe.⁶⁹

18. märtsil tuli eelnõu täiskogus arutusele. Erikomisjonis oli alamkomisjoni eelnõu üsna vähe muudetud.⁷⁰

Jüri Uluots rääkis täiskogus erikomisjoni aruandjana pikalt ja teoreetiliselt. Põhjus, miks põhiseadust muudetakse, polnud Uluotsa sõnul see, et valitsusvõim on nõrk ja liiga Riigikoguga seotud, sest seda saaks minimeerida ka olemasoleva põhiseaduse raames. Uluots leidis, et eelnõu tähendus seisneb selles, et Eesti kõrgema võimu teostajale, Eesti Vabariigi rahvale, antakse võimalus oma arvamust avaldada selle kohta, kas riigikorda Eestis on tarvilik muuta või mitte. Uluots kinnitas, et eelnõu on jäänud vankumatult demokraatia ja parlamentarismi põhimõtete juurde, ning selles pole pooldatud Ameerika riikide tüüpi vabariiklikku riigikorda, vaid Euroopa vabariikliku riigi ehitusetüüpi. Riigikogult on võetud mõned ülesanded ja funktsioonid, mis senini ainuüksi ja eksklusiivselt ta õlgadel lasusid. Kaasaruandja Hugo Kukke toonitas, et riigikorda ei loo

⁶⁵ Milleks liitusid erakonnad? Poliitilise keskmise väljaarvestamine. - Võitlus, 15.02.1932.

⁶⁶ Riigikogu rühmade vaheline nõupidamine põhiseaduse muutmise küsimuses 18.02.1932. ERA 80-5-1994a, 243-248.

⁶⁷ IV Riigikogu, 9. ij, lk 2760.

⁶⁸ Põhiseaduse muutmise seaduse komisjoni koosolek. 26.02.1932; 2.03.1932; 3.03.1932; 7.03.1932; 10.03.1932; 11.03.1932; 14.03.1932. ERA 80-5-1994a, 250-365.

⁶⁹ Riigi Teataja, 1921, nr 33, lk 211.

⁷⁰ Soots-Kukke ja erikomisjoni eelnõud. IV Riigikogu protokollid, 9. ij, lisad lk 752-767.

paberlik põhiseadus, vaid rahva tahe. Komisjon nägi Kukke sõnul oma töö ülesannet selles, kuidas vastu tulla rahva tahtele.

Seejärel pidas mammutkõne Karl Ast. Ta leidis, et päev on ainulaadne, kuna varem pole olnud otsest rünnakut põhiseaduse vastu sihiga seda muuta. Algatus on tulnud vastutustundetute demagoogide poolt. Väide, et presidendi korral oleks vähem valitsuskriise, ei pea paika. Edasi nahutas Ast Rahvuslikku Keskerakonda. "Üldse peab ütleva, et meie keskerakondadele on demokraatia eitamine kuidagi kondipäraseks muutunud." Oma osa said ka vabadussõjalased: "Aga nad on mõistnud elevust sünnitada peamiselt just sellepärast, et kodanlised erakonnad ise on võimaldanud demagoogiat edendada, on selle neile hõlpsaks teinud ja on andnud nende kätte paljudel juhtudel oma ajakirjanduse kasutada."

Edasi rääkis Ast, et sotsialistid ei saa leppida Riigikogu liikmete arvu vähendamisega. Ast leidis, et need ettepanekud on ühtlasi sihitud demokraatia vastu. Ta polnud rahul ka presidendi dekreedidõigusega ning avaldas arvamust, et "meil korda läheb tagasi lüüa kõigepealt seda demagoogilist ja virilat Põhiseaduse vastu suunatud sõjakäiku, mida toimetatakse väljaspool parlamenti." Kukke tegi nüüd repliigi, kus märkis, et tegemist ei ole rünnakuga põhiseaduse vastu, vaid küsimus on Riigikogu rühmade endi poolt esile tõstetud.

Pikalt rääkis Strandman, ja toonitas, et iseenda nimel. Ta leidis, et Asti kõnest tuli välja, et rahvas ise on oma rahulolematuses süüdi. "Ma pean ütleva, kui meil üldiselt maal arvamine valitseb, et meie Riigikogu siiski ajanõuete kõrgusel ei seisa, et ta teistsugune võiks olla, ja ta tihtipeale arvustamiseks, ja väga teravaks arvustamiseks põhjust on andnud, siis Riigikogu ise ja pühimad, millesse ka härra Ast kuulub, põhjust on selleks andnud." Strandman leidis, et Riigikogu võiks küll 50 liikmeline olla. Strandman märkis, et kui eelnõu arutamist alustati, siis oli Riigikogus umbes paarkümmend liiget, ja neist ei kuulunud aruandjat peale mõne üksiku keegi. "See näitab, et praegust Riigikogu tema laialimineku eel uue Põhiseaduse kava peaaegu üldse ei huvita."

Edasi sedastas Strandman, et põhiseaduse muutmise üheks lähtekohaks oli rahva ja gruppide nõuetele vastu tulla, ning ei saa salata, et neid nõudeid on võrdlemisi ägedal kujul esitatud. Kuid Strandmani arvates ei suutnud eelnõu neid nõudeid rahuldada; ta arvas, et täitevvõim võiks veelgi tugevam olla.⁷¹

Enne järgmist täiskogu koosolekut, 20. märtsil ilmus "Võitluses" artikkel, kus deklareeriti uuesti, et vabadussõjalased on vastu võtnud otsuse senise proportsionaalse valimisviisi asendamiseks isikuvalimiste põhimõttega. Kuid see ei pidanud tähendama otseselt proportsionaalse valitsemisviisi kõrvaldamist, kui leitakse kohane võimalus isikuvalimisteks selle raames.⁷²

Samal 20. märtsil toimus Tallinnas vahepeal tugevasti kosunud vabadussõjalaste liikumise III kongress. Larka tuletas avakõnes meelde, et vabadussõjalaste II kongress oli üles seadnud kolm põhimõtet - Riigikogu liikmete arvu vähendamine 50le, valimisseaduse muutmise, nii et nimekirjavalimise asemel tuleks isikuvalimine, ja laialdaste volitustega riigipea ametiseseadmine. Larka tõgas Riigikogu aeglast asjaajamist ning resümeeris, et ainult vabadussõjalaste survele on niigi kaugele jõutud.⁷³

22. märtsi täiskogu koosolekul pidas ülipika kõne August Rei. Kõigepealt kinnitas ta uuesti, et sotsialistid on põhiseaduse muudatust pidanud enneaegseks, pealegi pole selge, kas muudatusi on üldse vaja, ning kui on vaja, kas siis tehtud ettepanekute piirides. "Meie rahva poliitiline arusaamine ja teadlikkus kasvab küll aastast aastasse, valimistest valimisteni, kuid selle peale vaatamata oleks siiski liiga julge oletada, nagu oleks meie rahvateadlikkus juba nii kõrge, et ta suudab õieti ja eksimatult hinnata kõike, mis temale rahvahääletamiseks ette pannakse." Rei tegi ettepaneku

⁷¹ IV Riigikogu, 9. ij, lk 3877-3914.

⁷² Isiku põhimõtte tuleb meie riigielus ausse tõsta. - Võitlus, 20.03.1932.

⁷³ Kolmas üleriiklik vabadussõjalaste kongress; Kongressil vastuvõetud resolutsioonid. - Võitlus, 11.04.1932.

presidendi valimise kord põhiseaduses lahtiseks jätta. Saksa-Rootsi erakonna esindaja Matthias Vesterblom pakkus, et Riigikogus võiks olla 100 liiget.

Pika kõne pidas ka Päts, kes kokkuvõttes leidis, et rahvas on oma riiklikus ülesehitustöös, oma arusaamise arenemise käigus ja põhiseaduse tõlgendamises nii kaugele jõudnud, et oskab presidendi ametikoha vajadust hinnata. Sotsialist Aleksander Oinas leidis, et Pätsi arusaamine presidendist on demokraatlik, Strandmani presidenditüüp aga on “õieti igasuguste diktaatorit ihaldajate tüüp, millisest presidendist peaksime hoiduma, kui tahame rahulikult edasi elada.”

Nüüd vastas Strandman ning rääkis, et ta pole presidendi poolt, vaid ütles, et see president, kes ametisse tahetakse panna, ei vasta neile nõuetele, mis rahva seas liikumas, ning lisas juurde, et on avalik saladus, et sotsialiste ollakse sunnitud valitsusse kutsuma sellepärast, et “teie mitte sõimu valitsuse vastu ei tarvitaks, et teiega koos kergem valitseda on. Teie sunnite oma terroriga, et valitsusse olete kutsutud.”⁷⁴ Täiskogus hääletamisi veel ei toimunud.

23. märtsil peeti paralleelselt tegutsenud erikomisjoni koosolek ning otsustati Riigikogu liikmete arvu küsimust siiski mitte enam kaaluda, küll aga arutati Rei ettepanekut presidendi valimise kord põhiseaduses lahtiseks jätta. Seda toetas ka Rahvuslik Keskerakond. Päts teatas nüüd, et kui tahetakse lahtiseks jätta presidendi valimise kord, siis tuleks lahtiseks jätta ka proportsionaalsuse põhimõtte. Ast teatas, et nende rühm pooldab mõlemate lahtiseks jätmist. Päts tegi ettepaneku korraldada selles küsimuses rühmade esindajate koosolek.⁷⁵ Kohe peetigi see nõupidamine, kuid need ettepanekud lükati tagasi.⁷⁶

Samal päeval jätkus eelnõu arutamine täiskogus. Põhiseaduse eelnõu juurde jõuti siis, kui saabunud oli 24. märts. Uluots aruandjana rääkis, et ainsaks ettepanekuks, millega komisjon nõustus, oli täpsustus, millal on valitsuse liige kohustatud presidendi otsuse kaasallkirjastamisest keelduma. Komisjon lükkas tagasi ettepaneku, mille kohaselt tuli kas täielikult või osaliselt kõrvaldada eelnõus ette nähtud parlamentaarseid põhimõtteid, samuti ettepaneku, et Riigikogu liikmete arvuks võiks olla 100, ning ettepanekud, et presidendi ja parlamendi valimiste kord lahtiseks jätta.

Uluots tegi ettepaneku eelnõu koos parandustega vastu võtta. Kõigepealt hääletati siiski ettepanekut, mille kohaselt pidi põhiseadusest eemaldatakse säte, et riigiuseks Eestis ei ole. Ettepanek lükati tagasi. Seejärel hääletati nimeliselt ettepanekut, et Riigikogus võiks olla 100 liiget. Poolt oli 33, vastu 43, 24 puudus, ei hääletanud või jäi erapooletuks. Poolthääletanute seas oli 20 sotsialisti, 5 Rahvusliku Keskerakonna liiget, 4 Eesti Töölise Partei nimekirjas Riigikogusse valitud, 2 Saksa-Rootsi valimisbloki liiget, 1 Vene Rahva Liidu liige. Vastu oli 28 ühinenud põllumeeste erakonna ja 15 Rahvusliku Keskerakonna esindajat.

Sternfeldi ettepanek võtta presidendi vande lõppu lause: „Õnnistagu minu tööd Kõige kõrgem, kes juhib rahvaste saatust”, lükati tagasi. Aruandja parandusettepanekud võeti vastu. Kogu eelnõu koos redaktsiooniliste parandustega võeti vastu 43 häälega 30 hääle vastu. Tõenäoliselt oli hääle jaotus sarnane, nagu Riigikogu liikmete arvu hääletamisel.

Riigikogus vastu võetud põhiseaduse muutmiskava sai vabadussõjalaste terava kriitika osaliseks. Esimeses “Võitluses”, mis ilmus peale eelnõu heakskiitmist Riigikogu, väideti ilmselgelt põhjendatult, et seegi kava sai teoks suure sundimise ja manitsuste järel. Küll aga väideti ilmselgelt põhjendamatult, et erakondade põhiseaduse muutmiskava “pole muud, kui uus võte endises pettemängus”, sest temast on järele jäänud ainult endiste lubaduste vari. “Ainuüksi presidendi-

⁷⁴ IV Riigikogu, 9. ij, lk 3960-3973.

⁷⁵ Põhiseaduse muutmise seaduse komisjoni koosolek. 23.03.1932. ERA 80-5-1994a, 387-390.

⁷⁶ Nõupidamise protokoll ei koostatud või ei ole säilinud, ent ettepanekute tagasilükkamine selgus täiskogu koosolekul.

instituudi juure pookimine vanale süsteemile ei anna sama hästi kui mittemidagi.” Valimisviisis pole muudatust toimunud. “Vabadussõjalaste ja kogu rahva kõige tähtsama nõude - isikuvalimise põhimõtte maksmapanek meie põhiseaduses on jäetud erakondade kavast täiesti välja. Ometi võib presidendi-instituut olla tulemusrikas ainult siis, kui mitte ainult presidendi, vaid ka iga riigikogu liikme suhtes seatakse sisse isikuvalimise põhimõte.” Millegipärast leiti, et kui erakondade süsteem endiseks jääb, siis pole loota, et tulevane rahva poolt valitav president saaks omale vabamad käed.

Tõsi, vabadussõjalaste poolt koostatud ja 1933. aastal rahvahääletusel heakskiidetud põhiseadus andis riigipeale mõnevõrra rohkem võimu, sarnanedes selles osas Põllumeeste Kogude eelnõuga, kuid toonitamist väärrib, et valimisviisi käsitlevad sätted, mida vabadussõjalased teravalt kritiseerisid, ei ole kõne all olevas eelnõus ja vabadussõjalaste endi koostatud eelnõus sisult oluliselt erinevad. 1933. aastal rahvahääletusel heakskiidu saanud põhiseaduses sätestati samuti proportsionaalne valimisviis, millele oli lisatud “kuid nõnda, et valijail oleks võimalus valida üksikuid isikuid.”⁷⁷ Kõne all olevas eelnõus oli aga sätestatud, et Riigikogu liikmed valitakse proportsionaalsuse põhimõtte alusel ja Riigikogu valimisseadus antakse välja eriseadusena. See tähendab, eelnõu ei keelanud kehtestada valimisseadust, mis oleks lubanud valida “üksikuid isikuid”.

Seega jäi ainsaks nähtavaks erimeelsuseks Riigikogu liikmete arv, millel oli üsna väike sisuline, ent oluline propagandatähendus.

Vabadussõjalased kasutasid selle ära. Riigikogu liikmete arvu vähendamist nimetati vabadussõjalaste propagandas narrimänguks. “Me ei tohi ennast kauem narrida lasta. Vabadussõjalaste kohuseks on rahvale selgitada tõsist olukorda, rahval teadlikult vastu hääletada sellele väärarvamusele, ja neil mõlemil kokku - täieliku vastutustundega läbi viia uued sihtjooned, mille all meie peame oma riiklikku elu korraldama.”⁷⁸

Vabadussõjalased tõmbasidki oma propagandamasina käima. Juulist alates hakkas “Võitlus” ilmuma igal laupäeval. Suvel toimusid kolm vabadussõjalaste suurkokkutulekut - vabadussõjalaste päeva - mis hõlmasid osavõtjaskonda üle Eesti.

Vabadussõjalaste vastasseis sotsialistidega teravnes järsult. Põhja-Eesti vabadussõjalaste päevale kohalesõitnud noorsotsialistid provotseerisid löömingu. 31. juulil võttis August Rei vabadussõjalaste vastu teravalt sõna Riigikogus. “Rahva Sõna” hakkas avaldama vabadussõjalaste vastaseid propagandaartikleid. Larka kohta väideti, et ta ajas vuntsid maha selleks, et rohkem Mussoliniga sarnaneda.⁷⁹ Sotsialistid hakkasidki vabadussõjalasi nimetama fašistideks ning väitma, et nende raha tuleb kahtlasest allikast. Tegelikult sotsialistidel sellist teavet ei olnud.

“Võitlus” andis jõudumööda vastu. Ning alates 23. juulist hakkas “Võitlust” ehtima suurte tähtedega loosung, milles kutsuti kõiki isamaalisi Eesti mehi ja naisi hääletama põhiseaduse muutmise kava vastu.

Kui “Võitluses” kirjeldati eelnõud erakondade sohilapsena, mis midagi ei muuda, siis sotsialistid ründasid eelnõud raevukalt teiselt poolelt. 3. augusti “Rahva Sõnas” väideti, et presidendi volitused olevat töötava rahva seisukohalt täiesti vastuvõtmatud, kuna loovad eeldused maa diktaatorlikuks valitsemiseks.⁸⁰ 6. augusti “Rahva Sõnas” leiti, et president toob juurde lisakulusid, “kuid ei suuda küüne võrdki parandada kapitalistlikust majanduskorrast tingitud anarkia tagajärgi”.⁸¹ 7. augustil avaldas ESTP Keskkomitee aga dramaatilise üleskutse, kus muuhulgas

⁷⁷ Riigi Teataja, 1933, nr 86, lk 990.

⁷⁸ Erakondade pettemäng põhiseaduse muutmisega. - Võitlus, 11.04.1932.

⁷⁹ Õndsad on vaimust vaesed... - Rahva Sõna, 2.08.1932.

⁸⁰ President- reaktsiooni toetuspunktina. - Rahva Sõna, 3.08.1932.

⁸¹ Rahvahääletus läheneb. - Rahva Sõna, 6.08.1932.

kinnitati, et “president võib kujuneda veriste riigipöörete keskkohaks”, need, kes Riigikogu liikmete hulgast välja langevad, “tulevad adra ja tööpingi tagant” ning “kõik, kes on rahuliku arenemise poolt, hääletavad põhiseaduse muutmise vastu.”⁸² 10. augusti “Rahva Sõnas” loeti üles asjad, mida president ei saa teha ja lõpetati: “President, olgu nii suure autoriteediga kui tahes, ei suuda tervendada poliitilist elu, nagu seda näeme, Saksamaal, kui rahvas ise on haige.”⁸³

Põhiseaduse eelnõu “poolt” propaganda oli aga loid. 1932. aasta mais Riigikogu valimistel 42 kohta saanud ühinenud põllumeeste erakond ja 23 kohta saanud Rahvuslik Keskerakond eeldasid, et rahvas pooldab ettepanekut niigi. Ning seejuures pole raske arvata, et Riigikogusse valitud tipp-poliitikute pooltagitatsiooni-vaimustust vaigistas perspektiiv, et eelnõu heakskiitmise korral iga viies neist Riigikogust lahkuma peab.

Rahvahääletuse tulemusi tõlgendasid nii sotsialistid kui vabadussõjalased oma teenena. Vabadussõjalased leidsid, et linnades võisid sotsialistide pooldajad anda kõige rohkem 30% vastuhäälest, maal aga vähem.⁸⁴ Sotsialistid aga leidsid, et vabadussõjalaste mõju oli hoopis väike: “Kui arvestame kaikameeste agitatsiooni tulemusena 10.000 “vastu” häält, siis on see küllaga võetud.”⁸⁵

On selge, et tulemuse andis mõlemate - nii sotsialistide kui vabadussõjalaste erinevatel põhjustel vastuolek, mille tulemuseks oli rahvahääletuse negatiivne enamus.

Esimene samm, mis oleks võinud anda poliitilisele protsessile positiivsema suuna, oleks olnud varasem devalveerimine. See jäi tegemata Riigikogu erakondade ignorantsuse tõttu. Teiseks veaks oli põhiseaduse muutmise küsimusega venitamine - seda tingimustes, kus majandusraskused ning võõrandumine - ning tulemusena ka potentsiaalsete vastuhääletajate hulk ning poolehoid vabadussõjalastele suurenesid. Venitamise peapõhjuseks oli ilmselt Riigikogu liikmete kartus oma kohti kaotada. Kolmandaks põhjuseks olid ebaõiged poliitilised otsused küsimuse menetlemise käigus nagu vabadussõjalaste mittekaasamine aruteludesse ja hääletuskohustuse sisseadmine rahvahääletuse seadusesse. Neljandaks eelnõu läbikukkumise põhjuseks oli sotsialistide kompromissitu hoiak. Viiendaks põhjuseks oli vabadussõjalaste kompromissitus - sellesama riigimeheliku hoiaku puudumine, mida nad teistele erakondadele reeglina asjakohaselt ette heitsid. Vahe nende nõudmiste ja Riigikogus valminud eelnõu vahel polnud sedavõrd põhimõtteline, et oleks pidanud esile kutsuma nendepoolset niivõrd teravat ja massiivset vastupropagandat. Ning kuuendaks põhjuseks oli eelnõud pooldavate erakondade loid propaganda rahvahääletuse eel.

Tegemist oli ekslike otsuste paraadiga kõigi osapoolte seisukohalt, ning seejuures ei soovinud ükski osapool tulemust, millega protsess lõpuks päädis - demokraatia kaotusega. Kõik need põhjused olid muudetavad, ning kui kasvõi üks neist kuuest oleks tõepoolest muutunud, oleks Eesti ajalugu suure tõenäosusega teistsugune.

Artikkel sai teoks tänu maksumaksja toetusele Haridus- ja Teadusministeeriumi sihtteema nr. SF0130018s11 raames.

⁸² Kõigile hääleõiguslikkudele kodanikkudele! - Rahva Sõna, 7.08.1932.

⁸³ Miks oleme presidendi vastu? - Rahva Sõna, 10.08.1932. Kujund “haige rahva” on omistatud Pätsile, kes tarvitas seda siiski alles peale 1934. aasta riigipööret.

⁸⁴ Rahvahääletus lõppes. - Võitlus, 20.08.1932.

⁸⁵ President kukkus läbi. - Rahva Sõna, 17.08.1932.

